

ABORDAREA FILOSOFICĂ A TIMPULUI

Valentina FRUNZE

Universitatea Tehnică a Moldovei

Abstract: Din totdeauna, timpul a fost ceva fascinant pentru omenire. Problema timpului a fost cercetată de gânditori din cele mai vechi timpuri. Mulți filosofi (precum Platon, Aristotel, I. Kant) și oameni de știință (precum I. Newton și A. Einstein) au încercat să conceptualizeze și să analizeze timpul sub aspecte și în etape diferite.

Cuvinte cheie: natura timpului, timp relativ, timpul absolut, timpul fizic, timpul psihologic, timpul imaginar, timpul real.

Încă din antichitate, atât în filosofia Greacă cât și a Indiei, natura timpului a prezentat un interes deosebit la diferiți filosofi.

Noțiunea de timp este definită ca durată, perioadă, măsurată în ore, zile etc., care corespunde desfășurării unei acțiuni, unui fenomen, unui eveniment; scurgere succesivă de momente; interval, răstimp, răgaz. [8]

În filosofia din India antică, în scrierile Vede (sfârșitul celui de-al doilea mileniu înaintea erei noastre) identificăm abordarea timpului prin prezentarea universului ce trece prin cicluri repetate de creație, distrugere și renaștere, cicluri care durează până la 8.64 mld de ani [4].

Această viziune a dus la o vedere ciclică a timpului, numită Kalachakra (roată a timpului), în care se repetă timpurile peste viața infinită a universului, cuplată cu o credință într-un ciclu, fără sfârșit, de renașteri și reîncarnări ale indivizilor.

Conceptul *roții timpului* se găsește în hinduism și budism, precum și în credințele orfilor antice grecești și pitagoreeni, dar și în alte religii și credințe disparute, cum ar fi cele ale Maya, indienii Q'ero din Peru și indienii din Hopi din Arizona. [5]

Primii filozofi greci credeau, în general, că universul (și prin urmare timpul însuși) era infinit, fără început și fără sfârșit.

În secolul al V-lea î.Hr., filosoful sofist Antiphon a afirmat că timpul nu este o realitate (*ipostază*), ci un concept (*NOEMA*) sau o măsură (*Metron*). Tot în secolul al V-lea î.Hr., Parmenide explica timpul ca o iluzie, deoarece orice schimbare este imposibilă (aceeași abordare a timpului este găsită și în gândirea budistă) [5]. Prin urmare, Parmenide credea că realitatea se limitează la ceea ce există aici și acum, iar trecutul și viitorul sunt ireale și imaginare. Heraclitus pe de altă parte a crezut ferm că fluxul de timp este real și esența realității [5].

O viziune diferită o identificăm la Platon (secolul al IV-lea î.Hr.), care credea că timpul a fost creat de Creator în același moment ca și cerul. Dar, în încercarea de a fi puțin mai științific, Platon a identificat timpul cu perioada de mișcare a trupurilor cerești. Platon a fost, de asemenea, conștient de așa-numitul "An mare", un ciclu complet al echinocțiilor din jurul eclipticului (efectiv revenirea planetelor și a "stelilor fixe" la pozițiile relative originale, proces care durează aproximativ 25.800 de ani).

Mai târziu, ucenicul lui Platon, Aristotel, a explicat timpul ca un atribut al mișcării, ca ceva care nu există pe cont propriu, ci este relativ la mișcările lucrurilor [5]. El a numit timpul "numărarea mișcării continue" sau "numărul de schimbări în ceea ce privește înainte și după". Aristotel a susținut că timpul este în esență o măsură a schimbării și, prin urmare, nu poate exista fără nici o succesiune sau schimbare, și de asemenea necesită prezența unui suflet capabil să "numereze" mișcarea [5].

Deși a abordat timpul ca măsură de schimbare, el a subliniat că nu era același lucru, deoarece o schimbare ar putea avea loc mai rapid sau mai lent. Aristotel a crezut, de asemenea, că, deși spațiul a fost finit (cu doar o nulă nedefinită existentă dincolo de sfera cea mai exterioară a cerului), timpul a fost infinit și universul a existat întotdeauna și va exista întotdeauna. În plus, el credea că timpul era continuu, nu discret sau atomist, în același mod în care o linie poate fi împărțită și împărțită *ad infinitum*. [5]

Teologul creștin, Augustin (sec 4-5) a încapsulat experiența multora dintre noi, când a observat: "Ce este timpul atunci? Dacă nu mă întrebă nimeni, știu; dacă doresc să-i explic acestuia care întrebă, nu știu" [2].

Fiecărei dimensiuni temporale îi corespunde o dimensiune a sufletului: trecutului îi corespunde memoria, prezentului îi corespunde atenția, iar viitorului îi corespunde așteptarea.

Pentru Augustin, timpul real este numai prezentul. Din cele trei momente ale timpului, doar unul singur ne este dat realmente, unul singur poate fi trăit/experimentat efectiv: prezentul.[5]

Teologul italian din secolul al 13-lea, Toma de Aquino, a obiectat față de presupunerea lui Aristotel despre timpul infinit pe motiv că, deși universul ar fi putut exista, în mod teoretic, infinit în trecut, în realitate nu a făcut-o (a început cu crearea lui Dumnezeu, a Pământului), avertizând că imaginația noastră nu poate fi întotdeauna de încredere pentru a ne spune cum sunt lucrurile.

În aceeași perioadă cu Toma de Aquino, alți filosofi ca H.Ghent și Giles din Roma disting continuumul timpului ca unul ce nu există în realitate, ci este doar un concept distins prin unele piese sau detalii de minte și dependent de aceasta.

În secolul al 14-lea, matematicianul francez Nicole Oresme a fost, probabil, primul care a încercat să pună studiul timpului pe o bază matematică și științifică. El a pus întrebarea dacă mișcările Soarelui, Lunii și planetelor sunt comensurabile și deci dacă există un interval de timp "de bază", din care ziua, luna și anul sunt multiplii întregi exacti. Nicole Oresme a sugerat că un creator al universului ar fi putut să aranjeze lucrurile astfel, dar concluzia lui a fost că nici două mișcări cerești nu sunt de fapt comensurabile și astfel nu există un astfel de interval de timp de bază.

Natura timpului a devenit, încă o dată, un punct de dispută filosofică în timpul sec 17 - lea și sec 18 - lea, numita Epoca Luminilor sau Epoca Rațiunii. Dar cele două școli principale, conflictuale în viziunilor lor asupra timpului, în această perioadă sunt uneori caracterizate ca contradicție dintre realism și antirealism sau absolut și relațional.

Punctul de vedere realist, susținut de Isaac Newton și colegii săi englezi Isaac Barrow și Samuel Clarke, au afirmat că timpul este o parte a structurii fundamentale a universului și că poate fi cel mai bine privit ca o dimensiune în care evenimentele apar în ordine (într-adevăr, această viziune este uneori menționată ca "timp Newtonian").[5] Conform lui Isaac Newton, timpul absolut există independent de orice perceptor, progresa într-un ritm consistent în tot universul, este imperceptibilă și poate fi înțeleasă doar matematic.

Timpul este, prin urmare, o entitate în sine și noi (și toate obiectele din univers) doar "o ocupăm" temporar. Cu toate acestea, ca oameni simpli, a avertizat Isaac Newton, suntem capabili doar să percepem ceea ce el numea timp relativ, care este o măsură a obiectelor percepute în mișcare (cum ar fi Luna sau Soarele), din care deducem trecerea timpului.[5]

Pe de altă parte, marele rival al lui Isaac Newton, Gottfried Leibniz, a crezut ferm că timpul nu se referă nici la o dimensiune reală existentă "care curge" și că evenimentele și obiectele se mișcă într-un fel. Mai degrabă, viziunea antirealistă a timpului susține că este doar un concept intelectual convenabil (cum ar fi spațiul și numărul) care ne permite să urmărim și să comparăm evenimentele. Astfel, timpul încetează să aibă vreun înțeles dacă nu există obiecte cu care poate interacționa sau care se leagă (din acest motiv această viziune este cunoscută și ca timp relațional), astfel încât, într-un sens foarte real, evenimentele care au loc în realitate să fie timp.

Cu siguranță, timpul pare a fi un concept foarte abstract: dacă încercăm să ne gândim la un moment dat, la un eveniment care sa întâmplat în acel moment; nu putem să îndreptăm sau chiar să descriem momentul în sine.

Conform acestei concepții, timpul (și spațiul) sunt doar produsul felului în care ne reprezentăm lucrurile pentru noi înșine, pentru că suntem capabili doar să cunoaștem obiectele și evenimentele așa cum ne apar.

Pe parcursul anilor 1715-1716, Leibniz și Clarke au purtat o corespondență publică extinsă, argumentând asupra calităților relaționale sau absolute ale timpului și spațiului.

Un alt mare filosof german, Immanuel Kant, în cartea sa "*Critica rațiunii pure*" din 1788, a descris spațiul și timpul ca *a priori* noțiuni care sunt necesare pentru a ne permite să înțelegem experiențele senzoriale, dar nu și substanțe sau entități în sine.[1]

Așadar, noi percepem lumea, spunea Immanuel Kant, potrivit unor forme sau structuri care nu aparțin lucrurilor însele, ci aparțin sensibilității noastre. Iată de ce lumea pe care o percepem, pe care ne-o reprezentăm, este o lume a fenomenelor, așa cum ne apar nouă, potrivit structurilor proprii noastre sensibilități. Timpul și spațiul nu dețin o existență reală, nu sunt obiective (sustrase întru totul subiectului cunoscător), ele nu aparțin obiectelor, ci mai curând ele țin de „constituția subiectivă a simțirii noastre”.[6]

Din punct de vedere istoric, prezentul este considerat un moment instantaneu, chiar nemăsurat. Cu toate acestea, la sfârșitul secolului al 19-lea, E. Robert Kelley (scris sub pseudonimul ER Clay) a început să conteste această noțiune, introducând conceptul de "prezent înșelător". E. Robert Kelley a văzut prezentul drept doar cea mai recentă parte a trecutului [5].

Primul psiholog și filosof William James, a dezvoltat ideea, descriind prezentul ca fiind "durata scurtă a căreia suntem imediat și încontinuu de sensibili"[5].

O altă modalitate de a privi acest lucru este că ceea ce analizează un observator la un moment dat este un fel de mișcare, iar aceasta are loc într-un interval, deci ceea ce observatorul identifică ca prezent apare de fapt într-un interval. Dacă o secvență de evenimente are loc pe o perioadă suficient de scurtă a timpului fizic, este posibil să le simțim simultan în timp percepționat sau psihologic, dar ele totuși au loc într-o perioadă scurtă de timp fizic. Într-o oarecare măsură, percepem evenimentele ca fiind prezente, deși sunt de fapt trecute.

În cartea sa din 1927, „Being and Time”, fenomenologul și existențialistul german Martin Heidegger [3] a concluzionat că nu există în timp, dar într-un mod foarte real suntem timp și întregul concept al timpului este inseparabil de experiența umană. De asemenea, el a menționat că, pentru că putem permite ca trecutul să existe în prezent prin memorie și chiar să permită existența unui potențial viitor în viitor, datorită propriei umilințe față de îngrijirea și îngrijorarea lucrurilor, atunci nu suntem blocați în timp simplu sau secvențial liniar, dar poate să iasă din ea aproape în voia noastră.[5]

În secolul al XX-lea, dezbaterea filosofică asupra naturii timpului a continuat, dat fiind un nou impuls prin lucrarea filosofului britanic idealist JME McTaggart [5] în special în lucrarea sa din 1908, „*The Unreality of Time*”.

McTaggart a argumentat că timpul este de fapt ireal, deoarece descrierile noastre sunt în mod necesar fie contradictorii, fie circulare, fie insuficiente. McTaggart a subliniat că vedem momentul prezent în care trăim ca singurul moment prezent. Dar toate celelalte momente, trecute și viitoare, au fost sau vor fi în prezent la un moment dat sau altul, așa cum poate fi reconciliată această contradicție? Analiza detaliată a lui McTaggart a dus, ulterior, la o serie de domenii productive în filozofia modernă a timpului, inclusiv teoriile tensionate și tensionate ale trecerii timpului.[5]

Filosofia timpului care consideră că numai prezentul este real, se numește presentism, în timp ce punctul de vedere că toate punctele în timp sunt la fel de "reali" se numește eternism.

Astfel, conform presentismului, se poate spune că numai obiectele prezente și experiențele actuale există cu adevărat, iar lucrurile intră în existență și apoi cad din existență. Prin urmare, evenimentele sau entitățile din trecut, cum ar fi Bătălia de la Waterloo sau Alexandru cel Mare, nu există literalmente pentru oamenii de știință și, pentru că viitorul este nedeterminat sau pur și simplu potențial, nu se poate spune nici că există. [5]

Eternalismul, pe de altă parte, susține că astfel de evenimente trec deja, chiar dacă nu le putem experimenta imediat și că evenimentele viitoare pe care nu le-am mai experimentat încă există într-un mod foarte real. Pentru eterniști, "fluxul de timp" pe care îl experimentăm este, prin urmare, doar o iluzie a conștiinței, pentru că, în realitate, timpul este întotdeauna peste tot. Eternismul se inspiră într-o oarecare măsură din modul în care timpul este modelat ca o a patra dimensiune în teoria relativității fizicii moderne, astfel încât evenimentele viitoare sunt "deja acolo", dar nu au fost încă întâlnite, iar trecutul încă mai există "înapoi" în același fel în care un oraș mai există după ce ne îndepărtăm de el.[5] Există, de asemenea, o variantă a eternismului, uneori cunoscută sub numele de teoria timpului universului de blocare în creștere sau din perspectiva blocului în creștere, în care din ce în ce mai multe lumi se dezvoltă odată cu trecerea timpului (de aici se spune că universul bloc este crescând), astfel încât trecutul și prezentul există în mod clar, dar viitorul nu este încă parte a acestui univers și, prin urmare, nu există. Acest lucru, în anumite privințe, influențează cu impresia noastră intuitivă faptul că trecutul (care este fix și poate fi accesat prin amintiri și înregistrări fizice) este foarte diferit în funcție de viitor (care este variabil, nesigur și nu poate fi accesat sau consultat).

Endurantismul este punctul de vedere mai general sau cel convențional, afirmând că, atunci când un obiect continuă să existe în timp, el există complet în momente diferite, cu fiecare instanță a existenței sale fundamental separată de alte instanțe anterioare și viitoare.[5]

Perdurantismul, pe de altă parte, susține că ceva care continuă să existe în timp există ca o singură realitate continuă, iar lucrul ca întreg este atunci suma tuturor "părților sale temporale" sau a unor cazuri existente (părțile temporale ale o anumitei persoane, de exemplu, include copilăria, vârsta medie, vârsta înaintată etc.).[5]

Conceptul de universuri alternative și interpretarea multor lumi a mecanicii cuantice, care câștigă o atenție sporită în lumea fizicii moderne, adaugă o nouă dimensiune discuției despre natura timpului. În fluxurile de timp deconectate într-un număr potențial infinit de universuri paralele, unele ar putea fi liniare și altele circulară; timpul se putea ramifica și bifurca continuu, sau fluxurile diferite de timp s-ar putea chiar să

se îmbine și să se combine într-una; legile cauzalității și succesiunii s-ar putea descompune sau nu se vor aplica.

Deși fizicienii moderni cred în general că timpul este la fel de "real" ca spațiu, câțiva mavericks (o persoană neortodoxă sau independentă), cum ar fi Julian Barbour [5] au încercat să demonstreze științific că timpul există doar ca o iluzie. În cartea sa "*The End of Time*" din 1999, Julian Barbour argumentează că ecuațiile cuantice ale universului își iau forma adevărată doar atunci când sunt exprimate într-un domeniu nesfârșit, care conține toate configurațiile posibile "acum" sau momentale ale universului, un domeniu numit "platonian". Julian Barbour argumentează că, pentru a reconcilia relativitatea generală cu mecanica cuantică, timpul nu există sau nu este fundamental în natură.

Posibilitatea ca timpul să aibă mai mult de o dimensiune a fost discutată atât în fizică, cât și în filosofia analitică modernă. Filosoful și omul de știință englez John G. Bennett [5] a creat un univers șase-dimensional, cu cele trei dimensiuni obișnuite și trei dimensiuni asemănătoare timpului, pe care le-a numit **timp** (timpul cronologic), **eternitatea** (timpul cosmologic sau timp îndelungat) și **hiparxis** (caracterizat de John G. Bennett ca o "capabilitate de a fi" și poate fi mai vizibil în domeniul proceselor cuantice).

Timpul imaginar este un concept derivat din mecanica cuantică. Stephen Hawking [5] a introdus conceptul în cartea sa din 1988, "*A Brief History of Time*", ca o modalitate de a evita ideea unei singularități la începutul universului, când începe brusc timpul și toate legile fizicii se descompun. Stephen Hawking a propus ca spațiul și timpul imaginar împreună să fie finite în limite, dar fără limită (într-un mod similar ca suprafața bidimensională a unei sfere nu are limită). Timpul imaginar nu este în sensul că este ireal sau făcut, dar este destul de greu de vizualizat. Este poate cel mai ușor să ne gândim la o linie perpendiculară pe linia trecută-viitor a timpului obișnuit sau "real", în același fel în care numerele imaginare rulează perpendicular pe numerele reale din planul complex în matematică. Sub acest model, "timpul real", așa cum îl știm, ar avea încă un început, însă felul în care universul a început la Big Bang ar fi determinat în esență de statul său în timpul imaginar.

Concluzii

În concluzie, timpul a fost abordat ca ciclu; infinit, fără început și fără sfârșit; timpul a fost creat de Creator în același moment ca și cerul; timpul ca un atribut al mișcării, ca ceva care nu există pe cont propriu, ci este relativ la mișcările lucrurilor; măsură de schimbare, o entitate în sine etc.

Totodată, putem afirma că timpul este legat de sentimentul propriei noastre existente, astfel că relația omului cu timpul este foarte strânsă, (ne schimbăm, și vedem cum toate care ne înconjoară se nasc, se transformă și pier). Oricât de durabil ar fi ceva are totuși limite în timp. Prin această schimbare neîntreruptă, ceea ce va fi devine prezent, iar ceea ce este prezent devine trecut.

Bibliografie

1. Immanuel Kant., Critica rațiunii pure, Ed. UNIVERS ENCICLOPEDIC GOLD, 2010
2. Larry Dossey., Puterea premonițiilor. Cunoașterea viitorului îți poate schimba viața, Ed. Lifestyle Publishing, 2013
3. Martin Heidegger., Being and Time, Ed. SUNY Press, 2010
4. <https://cds.cern.ch/record/381232/files/9903010.pdf> [accesat 11.03.2019]
5. <http://www.exactlywhatistime.com/> [accesat 11.03.2019]
6. <http://asapteadimensiune.ro/timpul-in-filozofie.html> [accesat 11.03.2019]
7. <http://ageac.org/ro/mesaje-pentru-reflectie/heraclit-din-efes/> [accesat 11.03.2019]
8. <https://dexonline.ro/definitie/timp>